

Gelukzoekers gestrand

Gelukzoekers gestrand

*500 Duitse landverhuizers onderweg naar Brazilië,
1827-1829*

Onno Boonstra en Friedrich Hüttenberger

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van het Prins Bernhard Cultuurfonds Gelderland, de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven, het Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm, het Arnhems Historisch Genootschap Prodesse Conamur en La Compagnie, Bergen NH.

BOEKENFONDS

La
Compagnie

Afbeeldingen omslag voorzijde: Ruurt de Vries, *Het Nieuwe Diep*, 1850. Noord-Hollands Archief, Haarlem; Antonie Volkmar, *Abschied der Auswanderer*, 1860. Deutsches Historisches Museum, Berlin / Sebastian Ahlers; Louis Meijer, *Storm in het Nauw van Calais*, ca. 1850. Rijksmuseum, Amsterdam; Frans Jansz. Post, *Landschap bij de rivier Senhor de Engenho, Brazilië*, 1670-1680. Rijksmuseum, Amsterdam

Afbeeldingen omslag achterzijde: Joseph Paelinck, *Portret van Willem I, koning der Nederlanden*, 1819. Rijksmuseum, Amsterdam; Antonie Volkmar, *Abschied der Auswanderer*, 1860. Deutsches Historisches Museum, Berlin / Sebastian Ahlers; 3. Johann Moritz Rugendas, *Vue de Rio Janeiro, prise de la Rade*, 1827-1835. Instituto Moreira Salles, Rio de Janeiro

Ontwerp omslag: Frederike Bouten, Utrecht

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 266 7

e-ISBN 978 90 4855 443 0

DOI 10.5117/9789463722667

NUR 685 | 698

© O. Boonstra, F. Hüttenberger / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2021

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jº het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

1. Inleiding	7
Brazilië en Duitsland, 1822-1827	
2. Een nieuw keizerrijk	15
3. <i>Brasilienfieber</i>	22
Nederland, april-oktober 1827	
4. Bartholomeus Karstens heeft een droom	33
5. Een contract getekend	39
Duitsland en Nederland, oktober-november 1827	
6. Op zoek naar medereizigers	51
7. De eerste schreden	58
Nederland, november 1827-januari 1828	
8. Op audiëntie bij de koning	69
9. Een onverwachte wending	76
10. Aan lager wal	85
11. Te veel landverhuizers voor een te klein schip	92
12. Een chaotisch vertrek	101
Verenigd Koninkrijk, januari-februari 1828	
13. De schipbreuk van de <i>Helena en Maria</i>	111
14. Dood en verderf in Falmouth	119
Nederland, januari-april 1828	
15. Een noodkreet uit Amsterdam	133
16. Naar Arnhem	140
17. Ruzie om de rijsschool	146
18. Een royaal gebaar	152
19. Afscheid van Arnhem	159
20. De <i>Alexander</i> hijst de zeilen	166
Verenigd Koninkrijk, februari 1828-januari 1829	
21. Internationaal overleg in Londen	177
22. Nieuwe tegenslagen	185
23. Eindelijk een oplossing	194

Brazilië, juni 1828-juli 1829

24. Revolte in Rio	203
25. Een lastige start in Santo Amaro	210
26. Naar São Leopoldo en verder	216

Sporen van een landverhuizing

27. De erfenis van een landverhuizing	225
28. Een toekomst in Brazilië	234

Nawoord	241
---------	-----

Bijlagen

A. Lijst van de Duitse emigrantenfamilies die in november 1827 via Nederland naar Brazilië vertrokken	245
B. Levensgeschiedenissen	257

Noten	260
Geraadpleegde literatuur	273
Geraadpleegde archieven	277
Verantwoording van de afbeeldingen	280
Index van personen	281
Over de auteurs	285

1. Inleiding

Sinds jaar en dag doet onder de bewoners van de Braziliaanse provincie Rio Grande do Sul, en in het bijzonder onder de afstammelingen van de Duitse immigranten die daar wonen, een bijzonder verhaal de ronde. Het gaat over de komst van hun voorouders naar Brazilië, zo'n tweehonderd jaar geleden. Het verhaal begint eind 1826, toen honderden landverhuizers uit het zuidwesten van Duitsland midden in de nacht, in het diepste geheim, huis en haard verlieten om naar de Noord-Duitse havenstad Bremen te gaan. Daar lag het schip de *Caecilia* gereed om hen naar Brazilië te brengen. In het Kanaal kwam de *Caecilia* echter in zwaar weer terecht en leed schipbreuk. Het schip leek niet te redden. De kapitein en de bemanningsleden sprongen in de reddingsboot en lieten de passagiers aan hun lot over. Terwijl velen meenden dat hun laatste uur had geslagen en ze weinig anders konden doen dan bidden, kreeg Philip Schmitz, een van de landverhuizers, die timmerman van beroep was, de ingeving om de masten te kappen. Daardoor werd voorkomen dat het schip kapseisde en zou vergaan. Na drie weken op zee rondgedobberd te hebben leek de *Caecilia* alsnog in de golven te verdwijnen, toen het schip op de klippen van Cornwall dreigde te lopen, maar de landverhuizers werden volgens het verhaal door Gods genade op miraculeuze wijze gered doordat juist op dat moment een schip passeerde dat de *Caecilia* op sleptouw naar de Engelse havenstad Plymouth nam. Daar moesten de landverhuizers twee jaar wachten totdat ze, dankzij bemiddeling van keizerin Amélia von Leuchtenberg, de tweede vrouw van keizer Pedro I van Brazilië, de reis naar het beloofde land konden voortzetten.

Bovenstaande geschiedenis is in 1924 tweemaal op schrift gesteld door twee Duitstalige Braziliaanse priesters, Matthias Gansweidt en Theodor Amstad.¹ Zij hebben de verhalen zoals die toen de ronde deden vastgelegd en er vast en zeker ook enige eigen accenten in aangebracht. Zo zal het geen verbazing wekken dat beide schrijvers veel aandacht besteedden aan de vroomheid van de landverhuizers. Maar het belangrijkste resultaat van hun werk is geweest dat het verhaal gefixeerd werd en sindsdien steeds opnieuw in de geschiedenisboeken is herhaald.²

Het is pas sinds het begin van de eenentwintigste eeuw dat in nieuw historisch onderzoek gegevens naar boven zijn gehaald die twijfel hebben gezaaid over de betrouwbaarheid van wat in 1924 is opgeschreven. Inmiddels zijn de meeste historici het er over eens dat de geschiedenis van de ongelukkige reis van de *Caecilia* eerder een legende genoemd kan worden dan een feitelijk relaas. Er blijken zeker elementen in het verhaal te zitten

Blogs | Histórias do Vale do Cai

A trágica viagem no veleiro Cecília

Por Renato Klein - 20/02/2020 18:08

O tradicional Kerb de Dois Irmãos celebra até hoje a chegada de imigrantes alemães ao Brasil. A viagem foi marcada por um terrível naufrágio no Canal da Mancha que separa a Europa do Reino Unido Divulgação/Internet

1. 'De tragische reis van het schip Cecília', een artikel in de Braziliaanse krant Fato Novo. Ieder jaar wordt in de Braziliaanse plaats Dois Irmãos gevierd dat de stad in 1829 werd gesticht door Duitse landverhuizers, die volgens de overlevering met de *Caecilia* vanuit Bremen waren vertrokken en in het Kanaal een verschrikkelijke schipbreuk meemaakten.

die op historische feiten zijn gebaseerd, maar ook is vast komen te staan dat die feiten gedurende hun mondelinge overlevering omgeven zijn geraakt door elementen die op fantasie berusten. Zo is het, om een voorbeeld te geven, inmiddels duidelijk geworden dat het schip dat bijna ten onder ging in het Kanaal niet de *Caecilia* heette en ook niet begin 1827 uit Bremen is vertrokken. Het ging om de *Helena en Maria* die op 6 januari 1828 vanuit de Nederlandse havenplaats Den Helder het ruime sop koos. Het gevolg is geweest dat de verhalen over het heimelijke vertrek uit Duitsland, de schipbreuk in het Kanaal, het verblijf in Engeland en de aankomst in Brazilië inmiddels zijn herschreven en zijn aangevuld met nieuwe informatie.³

Het recente historisch onderzoek heeft dus de nodige verbeteringen, aanvullingen en nuanceringen kunnen aanbrengen in het oorspronkelijke verhaal over de ongelukkige reis van de *Caecilia*. Toch zitten er nog heel wat hiaten in de geschiedenis, die ook nu nog niet goed zijn gedicht. De precieze

gang van zaken gedurende de reis van Duitsland naar Brazilië is nog niet helder en ook de redenen voor het oponthoud, waarmee de landverhuizers te maken kregen in Nederland en Engeland, zijn nog nooit goed onderzocht. Een belangrijk doel van dit boek is om deze leemten te vullen. Er is voor het eerst onderzoek gedaan in Nederlandse archieven en aanvullend onderzoek verricht in Engeland, hetgeen een schat aan nieuw materiaal heeft opgeleverd. Er zijn brieven, verslagen en notities teruggevonden die afkomstig zijn van de landverhuizers en er zijn tientallen memoranda, rapporten, registers, lijsten en notarisverklaringen verzameld die betrekking hebben op hun reis naar Brazilië. Dat materiaal bevestigt soms wat er al eerder is geschreven, maar zorgt ook voor nieuwe inzichten in de motieven en handelwijzen van de landverhuizers, de eigenaren van het schip waarop ze reisden en de plaatselijke, regionale en landelijke autoriteiten. Het resultaat is dat de geschiedenis van de reis van 514 landverhuizers naar Brazilië, die in 1827 begon en in 1829 eindigde, nu veel vollediger kan worden geschreven dan voorheen mogelijk was.

Het nieuwe, aanvullende onderzoek in de verschillende archieven heeft er ook voor gezorgd dat vast is komen te staan wie degenen zijn geweest die in november 1827 huis en haard verlieten om naar Brazilië te emigreren. Van iedereen is de naam, de geboortedatum, de geboorteplaats, de woonplaats en de positie in het huishouden achterhaald. Ook van degenen die onderweg werden geboren of zijn overleden is die informatie verzameld. Omdat kon worden vastgesteld uit welke Duitse regio de landverhuizers vertrokken, in welke Braziliaanse regio ze zich vestigden en welke routes ze hebben genomen om te bestemder plaatse aan te komen, kon van ieder gezin en ieder individu een reconstructie worden gemaakt van hun tocht naar Brazilië. Deze reconstructie is te vinden in bijlage A. Daarmee wordt ook een tweede doel van dit boek gerealiseerd, namelijk om een overzicht te bieden over wie de landverhuizers waren die in het najaar van 1827 besloten om naar Brazilië te gaan en hoe het hun onderweg verging.

Tijdens de tocht van Duitsland naar Brazilië kregen de landverhuizers te maken met allerlei gezagsdragers, zoals burgemeesters, politiecommissarissen, gouverneurs en ministers. Dit boek besteedt daarom ook aandacht aan de manier waarop de autoriteiten reageerden op de problemen die de komst en de doortocht van zo'n grote groep migranten met zich meebracht. De maatregelen die de Duitse, Nederlandse, Engelse en Braziliaanse overheden in eerste instantie namen, hadden vaak veel weg van crisismanagement. In veel gevallen vormden ze uiteindelijk wel het startpunt om nieuwe beleidsmaatregelen af te kondigen die de ondervonden problemen voortaan beter het hoofd zouden bieden. Het derde doel van dit boek is om inzicht te bieden

in de manier waarop tweehonderd jaar geleden het vreemdelingenbeleid – van paniek naar pragmatiek – politiek gestalte kreeg.

We denken dat, met het realiseren van deze doelen, het boek interessant zal zijn voor meerdere doelgroepen. Het zal interessant zijn voor degenen die al enigszins op de hoogte zijn van het bijzondere verhaal van ruim 500 landverhuizers die in 1827 hun geluk gingen beproeven in Brazilië, maar nu meer te weten kunnen komen over onbetrouwbare schippers, barse burgemeesters, onderling gekrakeel tussen de landverhuizers en het slechte weer waar ze mee te maken kregen, maar ook over toegeeflijke ministers, met hun lot begane burgers, en de hartverwarmende medemenselijkheid die hen uiteindelijk in staat stelde om hun reis naar Brazilië te voltooien. Voor degenen die het verhaal nog niet kennen, biedt *Gelukzoekers gestrand* een geschiedenis van volharding en opoffering door een groep landverhuizers uit het zuidwesten van Duitsland, die verlangden naar een beter leven, om die reden naar Brazilië wensten te gaan maar daarbij werden gedwarsboomd door Beierse autoriteiten, een louche handelonderneming, een wrak schip, een onbetrouwbare kapitein, leugenachtige landgenoten en trage, terughoudende, maar uiteindelijk welwillende Nederlandse, Engelse en Braziliaanse regeringen. Daarmee is het boek ook van belang voor de duizenden nazaten van de landverhuizers, die in de afgelopen 200 jaar verspreid zijn geraakt over alle provincies van Brazilië en daarbuiten, en graag willen weten hoe hun voorouders de reis naar Brazilië hebben gemaakt.

Ten slotte is het verhaal relevant voor iedereen die nu, waar ook ter wereld, wordt geconfronteerd met de doortocht of de komst van mensen – mannen, vrouwen en kinderen – die hun thuisland hebben verlaten om op zoek te gaan naar een beter bestaan. Er zijn er die deze mensen smalend ‘gelukzoekers’ noemen, maar wie deze geschiedenis van 200 jaar geleden vergelijkt met de migratieverhalen van tegenwoordig zal het lastig vinden om verschillen aan te wijzen. De opofferingen en ontberingen die ‘gelukzoekers’ tijdens hun reis ondervinden, de belemmeringen die autoriteiten opwerpen, de mensen die een slaatje proberen te slaan uit de ellende van anderen, zijn vergelijkbaar, net als de hulp die door particulieren en uiteindelijk ook door de overheid wordt geboden. Het enige verschil is dat de volharding, die de meeste landverhuizers 200 jaar geleden aan de dag legden om hun doel te bereiken, niet lang daarna al als een positieve eigenschap werd gedefinieerd. Dit positieve oordeel ontbreekt op dit moment voor de huidige generatie gelukzoekers.

Resten nog twee opmerkingen vooraf. In veel materiaal dat we in de archieven hebben aangetroffen wordt melding gemaakt van het aantal landverhuizers dat bij bepaalde gebeurtenissen betrokken was. Die aantallen

zijn soms gebaseerd op schattingen, maar vaak liggen er tellingen aan ten grondslag. Helaas spreken de tellingen elkaar soms tegen, of lijken de tellingen verkeerd te zijn uitgevoerd. We hebben daarom steeds de aantallen waar nodig gecorrigeerd op basis van onze reconstructie. Alleen in citaten zijn de oorspronkelijke getallen niet aangepast.

Er staan veel citaten in het boek, zowel in de Nederlandse, Duitse, Engelse, Franse en Portugese taal. De niet-Nederlandse citaten zijn vertaald, maar niet letterlijk. Met name de brieven van de landverhuizers bevatten dialect- en stijlvormen die in de vertaling niet behouden konden blijven.